

Øvrige anmeldelser

Arv och anor. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1996. Riksarkivet 1996. 300 s. 250 SKR.

Arkivverkets årbog 1996 indeholder beretninger for hver af Riksarkivets afdelinger og hvert landsarkiv om udviklingen i 1995. Hver beretning fylder 2-4 sider, de er informationstætte uden at være trættende; der er også plads til billeder på de 50 sider. I riksarkivarie Nordbergs oversigt omtales det professorat i arkivvidenskab, som blev oprettet i 1996. Man bemærker, at Krigsarkivet blev indordnet i Riksarkivet, at dette overtog et stort nyt magasin i Arninge uden for Stockholm og at Riksarkivets Vänneforening nu har 500 medlemmer.

Hovedparten (240) af bogens 300 sider består imidlertid af afhandlinger om den basale registrering af borgerne og giver eksempler på, hvad den kan anvendes til. Den første og største afhandling er af Karl-Gustaf Andersson, som fortæller om kirkebogsføringen gennem 300 år frem til i dag.

De svenske (og finske!) kyrkoböcker, husförhörslängder og mantalslängder blev etableret lidt senere end de danske, men de kom til at indeholde flere oplysninger. Staten ønskede at vide, hvilke skatteydere og værnepligtige, den kunne regne med. Snart ville den også kende helbredsforhold, vaccinationer og dødsårsager. Og både staten og kirken interesserede sig for børnenes skolekundskaber og evner til læsning og skrivning.

Velfærdstaten ville vide stadig mere om borgerne, og der opstod hos mange præster en uvilje mod et stigende antal indberetninger om familieretlige forhold. Svenska Kyrkan ville dog gerne beholde registreringen og havde kapaciteten, men der gik ideologi i spørgsmålet, og efter års debat besluttede Riksdagen i 1987 at flytte registreringen fra kirken til Skatteverket. Her var borgerne allerede registreret i et embedsværk, der ligesom kirken var udbygget på lokalt, regionalt og nationalt plan. Nyordningen trådte i kraft pr. 1. juli 1991 og inddrog for at opnå nærhed til brugerne også folkeforsikringskasserne.

Arkivverket deltog fra første færd i forberedelserne af *dette gigantiske projekt* og fik betydelige ressourcer tilført. Alle kirkebøger indtil 1991 afleveres i disse år til landsarkiverne, som sørger for, at der fremstilles mikrokort, således at både *pastorexpeditionerne* og forskerne får, hvad de skal bruge.

De øvrige afhandlinger giver eksempler på kirkebøgenes og andre kilders anvendelighed for studier af personer, slægter, arvelighed og socialhistorie i videste betydning: Kirkebøgerne i de svenske menigheder i USA, det sjældent forekommende fænomen *barn med ukendt mor*, sygdommes arvelighed, genealogiens stadig vigtigere rolle i den genetiske forskning. Også husdyrsgenealogien får en artikel, baseret på et velbevaret godsarkiv!

Arbogen skal nok finde læsere uden for arkivverdenen, også uden for Sverige. Den er smukt udstyret, tekst- og billedredaktøren Kerstin Abukhanfusa har også denne gang ære af sit produkt.

Sigurd Rambusch

Nina Fabricius: Landet med de store gårde. Landbohistorisk Selskab 1996. 146 s. 148 kr. (kan købes på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning).

Bogen *Landet med de store gårde* er et resultat af en etnologisk undersøgelse af et ret så forsomt tema i dansk landbohistorie: Det store gårdbrug, der har befundet sig et eller andet sted mellem herregårdene og godserne på den ene side og den 'traditionelle' (øst)danske bondegård på den anden side.

I 1988 ansatte Haderslev Museum mag.art Nina Fabricius til at udarbejde en kulturhistorisk oversigt over Haderslevvegnen, hvor hun netop pegede på 'de store gårde' som noget karakteristisk for det nordøstlige Sønderjylland, og som et område, der trængte til nærmere undersøgelse. Resultatet blev, at det blev besluttet at iværksætte et undersøgelsesprojekt i samarbejde mellem Haderslev Museum og Koldinghus, hvor man også inddrog den nordlige del af det gamle Tyrstrup herred, 'de otte sogne', som ved grænsedragningen i 1864 blev 'overført' fra Slesvig til Kongeriget.

Hensigten med undersøgelsen var at beskrive de store gårdes driftsformer, livsform og kultur og deres betydning som 'toneangivende' på egnen. Der blev foretaget en lang række interviews, indsamlet genstande, og i sommeren 1990 arrangeredes der en udstilling over emnet på Haderslev Museum. Med støtte fra Statens Museumsnavn og de to museer fortsattes arbejdet, og hensigten var, at det skulle munde ud i en bog, der opsummerede resultaterne. Sygdom

hindrede desværre Nina Fabricius i at færdiggøre sit manuskript. Efter hendes alt for tidlige død i 1994 påtog hendes mand, museumsinspektør i Middelfart, Peter Dragsbo sig imidlertid at gøre bogen færdig, og Landbohistorisk Selskab gik ind i udgivelsen.

Resultatet er blevet en absolut levende og velskrevet bog, der i brede træk skildrer de store gårdes land, og det liv, der her udfoldede sig, specielt koncentreret omkring tiden fra midten af 1800-tallet og frem til ca. 1960.

Den etnologiske tilgangsvinkel er bogens styrke og dens svaghed. I alt fald set med historikerens briller. Bogens vidtfavnende tema og lange tidsperiode kan tendere til at give skildringerne af livsformer og kultur et ahistorisk præg, netop fordi kilderne falder tættest efter midten af 1800-tallet. Men samtidig belyser netop den lange tidsperiode og den kulturhistoriske tilgangsvinkel en række udviklingstræk, som den skeptiske historiker måske nok undertiden kunne ønske sig bedre belyst – og vel frem for alt – bedre dokumenteret, men som samtidig må inspirere til nærmere undersøgelser.

Egnen mellem Haderslev og Kolding, det gamle Haderslev Østeramt, kan med rette kaldes 'landet med de store gårde'. Ingen andre steder i Danmark ligger proprietærgårdene så tæt som her. Indtil de allersneste år, hvor gårde er begyndt at blive lagt sammen til større enheder over hele landet, var der i hele Danmark kun otte sogne, der havde mere end ti proprietærgårde – og heraf lå de seks inden for det gamle Haderslev Østeramts grænser. Til gengæld var her relativt få mellemstore ejendomme, mens der var så mange flere helt små ejendomme på 5 ha og derunder. Det er altså en egn, hvor de sociale forskelle har været endog meget store.

Dette usædvanligt velhavende område med mange meget store gårde og store sociale skel, der indtil 1864 var et sammenhængende hele fra Haderslev Næs i syd til Kolding Fjord og Kongeåen i nord, blev både økonomisk og kulturelt regnet for noget særligt, såvel af beboerne selv som af folk fra de omgivende egne. Hvad var baggrunden for dette?

I bogens indledende kapitel bliver der forsøgt givet et svar herpå. Blandt de mange forskellige faktorer peges der – ud over naturligvis de gode og frugtbare landbrugsjorder – især på beligheden tæt på de store vesteuropæiske handelsmarkeder og på ejerforholdene. De store bysamfund, som fra 1300-1400-tallet og fremefter udviklede sig i den nordvestlige del af det europæiske fastland og især i Nederlandene spillede en betydelig rolle som afsætningsmarkeder. Byerne i Nederlandene, men også Hamborg var vigtige handelscentre og afsætningsmarkeder for det danske landbrug, og Sønderjylland havde fordel af at ligge på den rigtige side af den toldgrænse, som indtil 1850 skilte kongeriget og

hertugdømmet Slevig – nemlig Kongeåen. Hertil kom, at området tidligt blev kongeligt gods. Både Frederik II og Christian IV skaffede sig store samlede godsområder nær de kongelige residenser. Koldinghus og Haderslevhus. Næsten alt tidligere adelsgods blev ved køb og mageskifte til krongods. Skabelsen af de kongelige godsområder havde bl.a. den konsekvens for gårdenes størrelse, at de undgik den regulering og ensretning af gårdstørrelserne, som på samme tid foregik overalt på de private godser. Hvorfor får vi desværre ikke rigtigt noget svar på. Der peges også på, at bønderne på krongodset gik særligt frie vilkår, herunder en tidlige afløsning af hove-riet (i tiden mellem 1598 og 1633), ligesom de slap for stavnsbåndet, og også udskiftningen fandt her sted meget tidligt, visse steder allerede i 1600-tallet. Den forklaring, der her ridses op, lægger således klart vægt på de store gårdstørrelser og de meget tidlige muligheder for at udnytte de gode afsætningsmuligheder kombineret med betydelig økonomisk selvstændighed. Desuden peges der på, at en af grundene til, at gårdstrukturen har kunnet fastholdes, var, dels at arvedeling ikke var kutyme i Slesvig i ældre tid, dels at Haderslev-egnen blev stærkt affolket i de første årtier efter 1864.

I de følgende kapitler undersøges landbrugsdriften, livsformen og kulturen på de store gårde. I afsnittet om landbrugsdriften peges der bl.a. på den betydning studeopfedning havde i landboøkonomien. På trods af den gode og frugtbare jord, blev en uforholdsmæssig stor del af landbrugsarealerne længe ved med at blive brugt til opfedning af stude fra kongeriget. Her var ikke tale om egen opdræt, men derimod om opkøb af ungvæg fra de nørrejyske områder og efter opfedning gennem en sommer evt. et helt år, vidensalg til marskegnene. Lidt overraskende er det, at det hævdes, at studedriften på Haderslev-egnen faktisk mange steder fortsatte helt op til genforeningen i 1920. Baggrunden herfor skulle bl.a. være den tyske toldbeskyttelsespolitik, der holdt priserne oppe på såvel kreaturer som korn. Forhold som var med til at gøre overgangen fra agerbrug til mejeridrift langstrakt og meget gradvis.

Hovedvægten i bogen ligger dog på skildringen af livsformerne og kulturen på de store gårde. Her fremhæves ikke blot velstanden i sig selv, men også det forhold at bønderne på Kolding- og Haderslev-egnen gennem mange generationer have haft overskud til at uddanne sig og udvikle deres horisont, noget som i ikke mindre grad var med til at markere både den sociale, kulturelle og psykologiske afstand mellem gårdejerne og den øvrige landbefolkning.

Her var tale om gårdmænd, som allerede fra midten af 1800-tallet ikke længere selv deltog i det daglige arbejde. Flere havde forvaltere til at forestå den daglige drift. Velstanden gav sig og-

så udtryk i en klædedragt lig byens borgerskab, i liberiklædte kuske og fornemme stadskøretøjer. Her var overskud og tid til at tage del i politik, gå på jagt og holde middagsselskab. Nogle familier tog endog en uge eller 14 dage til København om vinteren, hvor de indlogerede sig på hotel, gik i teateret, så på udstillinger og gjorde indkøb. På mange områder levede disse familier et herskabslignende, eller i alt fald bedre borgerskabslignende liv. Det bliver dog også slået fast, at helt centralt i livsformen stod gården og slægten som det grundliggende og faste holdepunkt i familiernes tilværelse.

Med bogen om 'Landet med de store gårde' har det stereotype billede af 1700-1800-tallets landbosamfund som stillestående, konservativt og isoleret fra omverdenen, indtil andelsbevægelsen brød løs, fået endnu et knæk. De sene-årtiers lokale og regionale undersøgelser af det danske landbosamfund og samspillet mellem land og by har i stigende grad tegnet et stadig mere varieret billede. Gang på gang møder vi i disse undersøgelser, som det også er tilfældet her, grupper af bønder, som fra gammel tid har været markedsorienteret, har haft et vidtspændende socialt aktivitetsfelt og en højst bymæssig kultur. Det må snart være på tide, at disse træk også giver sig udslag i den generelle danmarkshistorie.

Inge Bundsgaard

Bodil Hansen: Hr. Michel – og alle de andre. 850 år af Ørslevkloster sogns historie. Poul Kristensens Forlag, Herning 1995. 260 sider, ill.

I et efterskrift til *Hr. Michel – og alle de andre* kan man finde en form for programerklæring for bogen: *det (...) kan stundom give en vis ro at kaste et blik bagud: Her fornemmer man en ubrudt kæde af mennesker; der hver især har udfyldt deres plads så godt, de formåede, og derved i fællesskab skabte historien* (s. 243). Med bogen, som netop er en kæde af personskildringer, opfylder Bodil Hansen til en vis grad sin programerklæring, og selv om »alle de andre« ikke skal tages alt for bogstaveligt, så er bogens titel i og for sig også dækkende – i højere grad end undertitlen er det. »Kæden« eller fremstillingens røde tråd er snarere centreret omkring klosteret, herregården og kirken, end om sognet, for det er primært priorer, priorinder, godsejere og præster, som karakteriseres, og det er også deres bedrifter, som beskrives.

Plads til f.eks. Christian Drakenberg, der indskriver sig i sognets historie fra en lidt anden vinkel, er der dog også. Selv om han næppe fik afgørende indflydelse på sognets historie, så var

hans bedrift ikke ringe. Han opnåede sit livs 147. år, hvis man da skal tro hans egen opgivelse af fødselsåret, og var i en 7-årig periode herregårdens helt særlige attraktion i kraft af sin påståede høje alder.

Andre skikkelser i sognets historie er mindre kuriøse, i enkelte spejler »den store historie« sig – som f.eks. bondekarlene, der i begyndelsen af 1700-tallet undslod sig for at tage en gård i fæste. Bodil Hansen har dog ikke i noget nævneværdigt omfang grebet anledningen til at trække nogle overordnede linjer op, hverken i landets eller i sognets historie. 850 år er et vidt spænd af tid, og med individet i så høj grad sat i fokus, som tilfældet er, har der tilsyneladende ikke været plads til Historien bag de mange enkelt-personers historier.

Kan Bodil Hansen ikke med den valgte synsvinkel behandle sognets historie, så kan hun noget andet. For den lokalt kendte læser befolkes nogle markante bygninger i landskabet med mennesker fra fortiden. F.eks. får den i dag næsten spøgelsesagtig øde herregård, »Strandet« pludselig liv igen og bliver en del af egnens identitet – aha, det var her, danmarkshistoriens første la Cour slog sig ned.

Bogen er underholdende læsning, og det er i mange tilfælde sjove og spændende historier, Bodil Hansen kan fortælle. Hun har ikke kun lokket enkeltstående episoder ud af kildematerialet, men også undersøgt godsejernes og præsternes baggrund og følger dem så vidt muligt gennem hele deres tid i sognet.

Fokuseringen på personerne giver hende dog nogle problemer for de tidlige perioder, hvor kilderne er færre. Selv om der her snarest er tale om bygningshistorie, så har Bodil Hansen valgt at gennemtrumfe sin synsvinkel. Det kan virke noget kunstigt. For indledende små, tøvende personkarakteristikker og hændelser retfærdiggør ikke i sig selv kapiteloverskrifter, som også her signalerer personhistorie.

Som regel må læseren tage fortællingerne for pålydende – hvorfra Bodil Hansen har historien om de uvrone godsejerunger Grotrian, som ridder op og ned ad kirkegulvet på en islænderhest, står således hen i det uvisse – men tynges fremstillingen ikke af et noteapparat, så har Bodil Hansen dog her og der på en naturlig måde fundet plads til diskussioner med kildematerialet, med forskellige teorier og med tidligere forskning. Ganske vist tillader hun sig på den baggrund af og til nogle ret dristige gætteri, men grundlaget for disse gæt er jo dog altså beskrevet, og som helhed giver bogen indtryk af soliditet.

I de nævnte diskussioner har Bodil Hansen i øvrigt en sympatisk – og i formidlingsmæssig henseende sikkert effektiv – tone. Hun refererer f.eks. direkte til »sagkundskaben« – og stiller sig derved på niveau med sine læsere. Det er dem og

ikke alverdens kloge hoveder, hun gør sig til ét med. Måske er det fordi hun ikke har følt sig fristet af sine fagligt uddannede fællers kirsebær, at hun slipper for at slå knuder på sig selv for at »formidle«. Jævnt og ligefremt er historierne blevet fortalt – fra den ene »amatør« til den anden.

Har Ørslevkloster sogn ikke fået sin Historie, så er en række af fortidens personer dog blevet levendegjort – sikkert til glæde for mange af sognets og egnens nulevende beboere.

Annette Østergaard Schultz

Søren Ehlers og Henrik Zip Sane: Lokalhistorie uden grænser. Festskrift til Anders Friedrichsen 28. marts 1996. Farums Arkiver & Museer 1996, 111 s.

Anders Friedrichsen er en kendt skikkelse inden for den lokalhistoriske arkiv- og museumsverden. Siden 1972 har han været engageret i det lokalhistoriske arbejde i Helsingørskommune. Han var initiativtager til oprettelsen af sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Frederiksborg Amt (Lafa) i 1975, og stort set samtidig indgik han også i det organisatoriske arbejde på landsplan i Sammenslutningen af Lokalarkiver's bestyrelse (SLA), ligesom han senere blev engageret i arbejdet med lokalarkivernes edb-program ARKIBAS. Der kan derfor blandt kollegerne være god grund til at markere Anders Friedrichsens 70 års dag med et festskrift, som her er sket.

Anders Friedrichsen har været aktiv på mange fronter, og derfor er det måske heller ikke så mærkeligt, at artiklerne i festskriftet dækker over et bredt spektrum af emner og er af meget forskellig karakter. Her er såvel mere traditionelle lokalhistoriske artikler, som artikler omkring lokalhistoriens udvikling, overvejelser over lokalhistoriens natur og karakter, en artikel om udviklingen af ARKIBAS, lokalarkivernes eget elektroniske registrerings- og administrationsprogram og omkring udvandrere på edb.

For at tage det sidste først præsenterer Henning Bender i bogens første artikel den udvandrerdatabasen, der i Ålborg er udarbejdet på grundlag af Københavns Politis udvandrersprotokoller i samarbejde med Landsforarkivet for Sjælland, der har stillet alle relevante arkivalier fra Københavns Politis Udvaldsarkiver til rådighed for projektet. Henning Bender giver i artiklen nogle eksempler på svagheder og styrker ved det danske og udenlandske kildemateriale omkring udvandring/indvandring, ligesom han giver nogle eksempler på de oplysninger, man kan hente i udvandrerdatabasen. Bender

slutter sin artikel af med at nævne, at Udvandrersarkivet sammen med Dansk Data Arkiv og Statens Arkivers Filmningscenter arbejder med at tilgængeliggøre udvandrerdatabasen på internettet og koble den sammen med en indscanning af de originale udvandrersprotokoller.

Det må være på sin plads her at gøre opmærksom på, at udvandrerdatabasen og de indscannede originale kilder i dag er tilgængelig på internettet. Man kan ved at gå ind enten via Dansk udvandrersarkivs hjemmeside eller via Dansk Data Arkivs hjemmeside (ddd.sa.dk) få adgang til Dansk Demografisk Database, der netop er et resultat af et samarbejde mellem DDA, Det Danske Udvandrersarkiv og Statens Arkivers Filmningscenter med støtte fra Kulturnet Danmark. Dansk Demografisk Database giver ikke blot adgang til at søge i udvandrerdatabasen, hvor man nu har data inddateret fra Københavns Politis udvandrersprotokoller op til og med 1903, men også de i forbindelse med Kildeindtastningsprojektet inddaterede folketællinger i perioden 1787-1911.

Blandt festskriftet øvrige artikler skal også nævnes Asbjørn Hellums artikel om ARKIBAS – *vejen til lokalhistorien*, hvor han redegør for historien bag udviklingen af lokalarkivernes edb-program. Det er på en og samme tid et spændende kapitel (undertiden rigeligt spændende!) af SLA's historie og et lærerigt stykke teknologihistorie. SLA var meget tidligt ude, når det gjaldt udviklingen af et fælles edb-registreringssystem. Tiltagene startede allerede i midten af 1980'erne, og den videre historie om udviklingen af registreringssystemet ARKIBAS får undertiden karakter af en gyser. Sådan oplevedes det i alt fald mens det stod på! Der blev investeret megen tid og mange penge, i alt fald set ud fra SLA's begrænsede arbejdsmæssige og økonomiske ressourcer, og der blev indhøstet til tider dyrekøbte erfaringer. I dag må imidlertid både den håndfuld trofaste SLA-folk, der investerede både arbejds- og fritid på sagen, og SLA som organisation prise sig lykkelig for, at man turde satse så stort. Satsningen er i vid udstrækning lykkedes, og hermed har SLA opnået ikke blot at være med på IT-fronten, men også i vid udstrækning sikret sig en fælles registreringsstandard blandt sine medlemsarkiver og åbnet op for muligheden for, at lokalarkivernes samlinger kan gøres tilgængelige uden for lokalområdet, hvis de af Asbjørn Hellum omtalte initiativer omkring udviklingen af en fælles privatarkivdatabase kan virkeliggøres. Det er under alle omstændigheder interessant her at få historien om udviklingen af ARKIBAS på tryk.

Festskriftet slutter af med Henrik Zip Sanes overvejelser over lokalhistorien. Han ser med kritiske briller på den 'traditionelle' lokalhistorie skrevet til lokalsamfundets egne borgere med det formål at bidrage til lokalsamfundets

identitet og kontinuitet. Dernæst betragter han den brug den 'almindelige' historiske forskning har gjort af lokalhistorien, hvor lokalstudier bliver brugt som en slags stikprøve for at afprøve teser og udviklingslinjer tegnet på grundlag af et centralistisk kildemateriale. Han betragter disse metoder, som en måde at inddrage lokalhistorien 'fra oven'. Altså at lade lokalhistoriske studier supplere og korrigerer emner, som defineres ud fra et 'rigshistorisk' niveau. Han tager også biografien som genre op, som et eksempel på en måde at nå til en forståelse af fortiden i dens rette og undertiden lokalhistoriske kontekst. Over for disse 'metoder' stiller han 'case studiet' op som en metode til gennem lokalstudiet at kunne sige noget om hele samfundet. Han ser især case studiets styrke i muligheden for at gå i dybden og for at nå den rette kontekstforståelse, og hermed åbne op for en 'lokalhistorisk' forskning, der rækker videre end til by- eller sognegrænsen.

Zip Sanes artikel skal givetvis set som et bud på lokalhistoriens relevans i en forskningsmæssig sammenhæng. Det kan dog undre, at der stadig føles behov for en sådan argumentation. Søren Ehlers har i sin artikel om *To spor i Danmark. Om lokalhistorie og folkeoplysning* på glimrende vis peget på netop lokalhistoriens rolle som identitetsskaber og på de historiske forudsætninger herfor. Det lokalhistoriske arbejde, der foregår rundt omkring på de mange danske lokalarkiver og -museer må nærmest pr. definition – ud over det oplysende – havde som formål at bevidstgøre borgerne om deres lokalsamfund

og styrke identitetsfølelsen. Det er en helt igennem legitim opgave, som ikke behøver nogen form for undskyldning med på vejen. Det betyder naturligvis ikke, at studiet af lokalsamfundene, eller regionerne for den sags skyld, ikke kan have en forskningsmæssig værdi. Jeg har personligt altid støjlet, når man i sådanne diskussioner inddrog begreberne lokalhistorie og 'rigshistorie'. Om man i sine undersøgelser bruger lokalt kildemateriale til at foretage stikprøver, f.eks. for at se på den lokale praktiske udførelse af centrale beslutninger, eller om man vælger at foretage et dybdeborende case studie for at se nærmere på ligusterfacimens etablering, som Zip Sane foreslår som emne for et sådant case studie, er dog ganske afhængigt af, hvad det er for en problemstilling, der skal belyses.

Festskriftet til Anders Friedrichsen kan på mange måder stå som et glimrende monument for den periode, Anders har været aktiv i det lokalhistoriske arbejde, og for det brede felt, der er blevet arbejdet inden for. Skal jeg ønske noget for det lokalhistoriske arbejde fremover, er det, at de, der er engageret i dette arbejde, accepterer de forskellige aspekter og interesser i arbejdet. Der er ingen grund til at undskylde sig, og heller ingen grund til at legitimere arbejdet ved at skulle refærdiggøre det i en videnskabelig sammenhæng. Er der nogen, der skulle undskylde, skulle det måske være de mange videnskabeligt arbejdende historikere, som ikke i tilstrækkelig grad udnytter de muligheder, der så åbenlyst ligger i det lokale kildemateriale.

Inge Bundsgaard